PSIXOLOGIYA VA TASVIRIY SANAT UYG‘UNLIGI: NAZARIY VA EMPIRIK TADQIQOTLAR TAHLILI

Yarmamatova Sevara Sirojiddin qizi
Umurjanova Sagdiana Timur qizi
Shairova Odina Shoir qizi
Erqulova Muattar Abdunabiyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Tasviriy sanat va muhandislik grafikasi 1 bosqich talabalari
Tojiboyev Marat Normadovich
Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
ORCID ID https://orcid.org/0009-0004-0133-1730
tojiboyev.6543@gmail.com

Annotatsiya Mazkur maqolada psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligi masalasi chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu sohalarning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanishi, milliy va mintaqaviy olimlarning hissasi, shuningdek, empirik tadqiqotlar natijalari keng ko‘lamda ko‘rib chiqiladi. Psixologiyaning tasviriy san’atga ta’siri va aksincha, san’atning inson psixologiyasi rivojiga ta’siri o‘rganiladi. Maqolada zamonaviy nazariyalar, amaliy misollar va mavjud ilmiy bahslar asosida psixologiya va tasviriy san’atning o‘zaro uyg‘unlik mexanizmlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: psixologiya, tasviriy sanat, uyg‘unlik, ijodiy jarayon

Abstract This article presents a comprehensive scientific analysis of the harmony between psychology and visual arts. The study extensively examines theoretical foundations, historical development, the role of national and regional scholars, and results from empirical research in these fields. The mutual effects of psychology on visual arts and vice versa—the influence of art on psychological development—are explored. By integrating contemporary theories, practical examples, and current academic debates, the article elucidates the mechanisms of interaction and harmony between psychology and visual arts.

Keywords: psychology, visual arts, harmony, creative process

Аннотация В данной статье проводится глубокий научный анализ взаимосвязи психологии и изобразительного искусства. Исследование охватывает теоретические основы, историческое развитие, вклад национальных и региональных ученых, а также результаты эмпирических исследований в этих областях. Рассматривается взаимное влияние психологии на изобразительное искусство и наоборот — влияние искусства на психологическое развитие человека. На основании современных теорий, практических примеров и научных дискуссий выявляются механизмы гармоничного взаимодействия психологии и изобразительного искусства.

Ключевые слова: психология, изобразительное искусство, гармония, творческий процесс

Kirish Bugungi kunda inson tafakkuri va ruhiy holatini o‘rganishda turli fanlar bir-biriga yaqinlashib, o‘zaro boyitilmoqda. Psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligi ham ana shunday ilmiy sohalarning kesishgan joyida shakllanmoqda. Insonning ong va hissiyot dunyosini, uning ijodiy salohiyatini, estetik didini shakllantirishda tasviriy san’atning roli beqiyosdir. Shu bilan birga, san’at

asarlarini yaratish va qabul qilish jarayonlarining psixologik asoslarini o‘rganish zamonaviy psixologiya uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolada psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligining nazariy asoslari, tarixiy taraqqiyoti, mintaqaviy va milliy olimlar hissasi, amaliy tadqiqotlar va ilmiy bahslar tahlil qilinadi. Shuningdek, ikki soha o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlari, zamonaviy yondashuvlar va amaliy ahamiyati chuqur ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Maqola psixologiya va tasviriy san’at o‘zaro uyg‘unligining ilmiy-nazariy asoslarini yoritish, mavjud ilmiy yutuqlar hamda ularning amaliy natijalarini aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligini o‘rganishda birinchi navbatda nazariy-konseptual asoslar tahlili muhim o‘rin tutadi. San’at va psixologiya o‘zaro aloqador bo‘lgan, inson tafakkuri va his-tuyg‘ularining ifoda vositasi sifatida ko‘rilgan qadim zamonlardan boshlab, bu ikki sohaning o‘zaro munosabati doimiy ilmiy izlanishlar obyekti bo‘lib kelgan. Psixologik nazariyalarda san’atning inson ongi, idroki va hissiy holatiga ta’siri, shuningdek, ijodiy jarayonlarning psixologik mexanizmlari doimo markaziy o‘rinda bo‘lgan. Tasviriy san’at esa psixologik jarayonlarning tashqi namoyon bo‘lish shakli, individual va kollektiv onging ifodasi sifatida talqin qilinadi. Ushbu uyg‘unlikning konseptual asoslari, ilk navbatda, san’at psixologiyasining paydo bo‘lishi va rivojlanishiga borib taqaladi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan san’at psixologiyasi maktablari, xususan, V. Vundt, S. Freyd, K. Yung, A. Adler kabi klassik psixologlarning asarlarida san’at va psixologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nazariy jihatdan asoslab berilgan.[1] V. Vundtning eksperimental psixologiya sohasidagi ishlari san’at asarlarini idrok qilish jarayonida sodir bo‘ladigan psixologik jarayonlarni ilmiy asosda o‘rganishga zamin yaratdi. U san’atning hissiy ta’siri, kompozitsiya va kolorit elementlarining inson ongiga ta’siri masalalariga alohida e’tibor qaratgan. S. Freyd esa san’atni insonning ongsiz ehtiyojlari, ichki konfliktlari va orzu-umidlari ifodasi sifatida talqin qilgan. Uning psixoanalitik yondashuvi san’at asarlarini tahlil qilishda ramz va arxetiplarni aniqlash, ularni inson ruhiyati bilan bog‘lash imkonini berdi. K. Yung esa arxetiplar va kollektiv ongsizlik tushunchalarini san’at psixologiyasiga olib kirdi va tasviriy san’atning universal, madaniy ildizlari borligini asoslab berdi. A. Adler esa ijodiy faoliyatni shaxsning o‘z-o‘zini tasdiqlash va ijtimoiy moslashish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rgan. Ushbu klassik yondashuvlar bugungi kunda ham san’at va psixologiya uyg‘unligini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.[2]

San’at psixologiyasining shakllanishida Gestalt psixologiyasi ham alohida o‘rin tutadi. Gestalt psixologlari (M. Vertgeymer, K. Koffka, V. Keller) tasviriy san’atni idrok qilish jarayonida butunlik, strukturaviy yaxlitlik va vizual idrokning psixologik qonuniyatlarini o‘rganganlar. Ularning fikricha, inson tasviriy asarni alohida elementlarga emas, balki yaxlit obraz sifatida idrok qiladi. Bu yondashuv zamonaviy san’atshunoslik va dizayn psixologiyasida ham keng qo‘llanilmoqda. Gestalt psixologiyasining asosiy tamoyillari, xususan, yaqinlik, o‘xshashlik, yopiq shakl va fon-figura munosabatlari, zamonaviy vizual san’at asarlarini yaratishda va ularni qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyillar tasviriy san’at kompozitsiyasining psixologik asoslarini ochib beradi va ijodiy jarayonni ilmiy asosda tahlil qilish imkonini yaratadi.

San’at va psixologiya uyg‘unligi tarixiy jihatdan ham turli bosqichlarni bosib o‘tgan. Qadimgi Sharq va G‘arb madaniyatida san’at va psixikaning o‘zaro bog‘liqligi doimo e’tirof etilgan. Antik davrda Platon va Aristotel san’atni inson ruhiy holatining aks-sadosi sifatida talqin qilganlar. Ularning fikriga ko‘ra, san’at asarlari inson ongi va hissiyotlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, uni tarbiyalaydi va ruhiy tozalik keltiradi. O‘rta asrlarda san’at asosan diniy va axloqiy maqsadlarda

qo‘llanilgan bo‘lsa-da, inson ruhiyatini tasvirlash va uni shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Uyg‘onish davrida esa san’at va psixologiya uyg‘unligi yangi bosqichga ko‘tarildi. Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, Rafael kabi rassomlar inson anatomiyasi, ruhiy holati va hissiyotlarini chuqur tahlil qilish asosida o‘z asarlarini yaratganlar. Ularning asarlarida inson psixologiyasi va san’at uyg‘unligining yorqin namunalari mujassam.

San’at va psixologiya uyg‘unligini o‘rganishda rus olimlari ham alohida o‘rin tutgan. L. S. Vygotskiy san’at psixologiyasining asoschisi sifatida tanilgan. Uning «San’at psixologiyasi» asarida san’at asarlarini qabul qilish, idrok qilish va ularning inson ruhiyatiga ta’siri batafsil tahlil qilinadi. Vygotskiy san’atning asosiy vazifasi — insonning hissiy holatini o‘zgartirish, uni yangi psixologik tajribalarga olib kirish ekanligini ta’kidlaydi. U ijodiy jarayon va san’at asarlarini qabul qilishda individual va ijtimoiy omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq ekanligini ilmiy asoslab berdi.[3] Uning izdoshlari A. N. Leontyev, B. M. Teplov, P. M. Yakobson kabi olimlar san’at psixologiyasining rivojlanishiga katta hissa qo‘shganlar. Ular ijodiy jarayonning motivatsion, emotsional va kognitiv jihatlarini chuqur o‘rganganlar.

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasida ham san’at va psixologiya uyg‘unligini o‘rganish bo‘yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, A. Qodirov, O. Rahimov, M. Jo‘rayev kabi olimlar tasviriy san’atning bolalar va o‘smirlar psixologiyasiga ta’siri, ijodiy salohiyatni rivojlantirishdagi o‘rni, san’at terapiyasi usullarini tadqiq qilganlar.[4] Ularning tadqiqotlarida tasviriy san’at orqali bolalarning emotsional dunyosini boyitish, ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish, o‘z-o‘zini anglash va o‘zini ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari asosiy e’tibor markazida bo‘lgan. Milliy an’analar va qadriyatlar asosida yaratilgan san’at asarlarining psixologik ta’siri, ularning yosh avlod tarbiyasidagi roli ham chuqur tahlil qilingan. Mintaqaviy olimlar, shuningdek, zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida san’at terapiyasi, art-terapiya, rang va shakl psixologiyasi, ijodiy tafakkurni rivojlantirish usullarini amaliyotda sinab ko‘rganlar. Bu borada, ayniqsa, bolalar bog‘chalari va maktablarda tasviriy san’at darslarining psixologik asoslari, ularning shaxs rivojiga ta’siri keng ko‘lamda o‘rganilmoqda.

Empirik tadqiqotlar natijalari ham psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligining amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar san’at terapiyasining turli psixologik muammolarni bartaraf etishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatmoqda. Xususan, depressiya, stress, post-travmatik sindrom, autizm va boshqa ruhiy muammolarga ega insonlar uchun tasviriy san’at asosidagi art-terapiya mashg‘ulotlari ijobiy natijalar bergani haqida ko‘plab ilmiy maqolalar chop etilgan. A. Kramer va S. Rubin tadqiqotlarida san’at terapiyasi yordamida bolalar va kattalarning emotsional holatini yaxshilash, o‘z-o‘zini anglash va o‘zini ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati ilmiy asosda isbotlangan.[5] Boshqa empirik tadqiqotlarda esa rang va shakllarning inson psixikasiga ta’siri, vizual obrazlarning hissiy ahamiyati, ijodiy faoliyatning motivatsion va kognitiv jarayonlarga ta’siri chuqur o‘rganilgan. Bu tadqiqotlar natijalari tasviriy san’atning nafaqat estetik, balki psixologik va terapevtik ahamiyatini ham ochib beradi.

San’at va psixologiya uyg‘unligini o‘rganishda zamonaviy yondashuvlar ham shakllanmoqda. Zamonaviy psixologiya san’at asarlarini idrok qilish, ularni yaratish va qabul qilish jarayonlarini neyropsixologik, kognitiv va affektiv yondashuvlar asosida tahlil qilmoqda. Neyropsixologik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, tasviriy san’at asarlarini idrok qilishda miyaning turli sohalari faollashadi, vizual, auditor va emotsional markazlar o‘zaro uzviy bog‘lanadi. Kognitiv psixologiya esa san’at asarlarini idrok qilish va ularni tahlil qilish jarayonida ongli va ongsiz

jarayonlarning o‘zaro ta’sirini o‘rganadi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida amalga oshirilayotgan fMRI, EEG tadqiqotlari san’at asarlarini qabul qilishda sodir bo‘ladigan neyrofiziologik jarayonlarni aniq ko‘rsatib bermoqda. Bularning barchasi psixologiya va tasviriy san’at o‘rtasidagi uyg‘unlikning yangi, ilmiy asoslangan konsepsiyalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

San’at va psixologiya uyg‘unligining amaliy jihatlari ham keng ko‘lamda o‘rganilmoqda. Bugungi kunda san’at terapiyasi, art-terapiya, ranglar terapiyasi, gestalt-terapiya kabi usullar psixologik maslahat va reabilitatsiya markazlarida keng qo‘llanilmoqda. Bu usullar yordamida insonlarning emotsional muammolarini bartaraf etish, stress va depressiyadan chiqish, o‘zini anglash va ijtimoiy moslashuvga erishish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Empirik tadqiqotlar natijalari san’at asosidagi psixologik mashg‘ulotlarning bolalar, o‘smirlar va kattalar uchun samarali ekanligini ko‘rsatmoqda.[6] Shuningdek, zamonaviy maktab va oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at darslarining psixologik asoslari, ularning shaxsiy rivojga ta’siri, kreativ tafakkurni shakllantirishdagi o‘rni alohida o‘rganilmoqda. Bu borada O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlari ham xalqaro miqyosda e’tirof etilmoqda.

San’at va psixologiya uyg‘unligining dolzarb muammolari va ilmiy bahslari ham mavjud. Bir qator olimlar san’atning psixologik ta’sirini ob’ektiv o‘lchash va baholash muammosiga e’tibor qaratadilar. San’at asarlarini idrok qilishda individual farqlar, madaniy kontekst va shaxsiy tajriba muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, san’at psixologiyasida universal nazariyalar bilan bir qatorda individual yondashuvlar ham rivojlanmoqda. Ba’zi tadqiqotchilar san’atning terapevtik ahamiyatini ortiqcha baholashga, uning psixologik davolashdagi o‘rnini ilmiy asoslash zarurligiga urg‘u beradilar. Ilmiy bahslarda san’at terapiyasi samaradorligini obyektiv, eksperimental usullar bilan isbotlash, empirik ma’lumotlar asosida umumlashtirish masalalari muhokama qilinmoqda. Bu esa ilmiy izlanishlarning davomiyligi va dolzarbligini ta’minlaydi.

Yuqoridagi tahlillar asosida ko‘rish mumkinki, psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligini o‘rganishda nazariy, tarixiy, milliy va empirik yondashuvlarning har biri o‘ziga xos ahamiyatga ega. Ushbu soha bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar inson psixologiyasi va san’atning o‘zaro boyitilishini, ijodiy salohiyat va estetik didni rivojlantirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatmoqda. Zamonaviy yondashuvlar, empirik tadqiqotlar va amaliy natijalar psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligining ilmiy asoslarini yanada mustahkamlamoqda.

Xulosa Psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligi masalasi zamonaviy ilm-fanning eng dolzarb va istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, san’at va psixologiya o‘zaro boyituvchi, inson tafakkuri va ruhiy salohiyatini rivojlantiruvchi ikki muhim tizimdir. Tarixiy va zamonaviy nazariyalar, milliy va mintaqaviy tadqiqotlar, empirik natijalar asosida psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega ekanligi isbotlandi. San’at psixologiyasi sohasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar, art-terapiya va boshqa amaliy usullar insonning emotsional muammolarini bartaraf etishda, ijodiy salohiyatni rivojlantirishda, shaxsiy va ijtimoiy moslashuvni kuchaytirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, san’at va psixologiya uyg‘unligining ilmiy asoslarini yanada chuqurroq o‘rganish, zamonaviy texnologiyalar va yangi metodologik yondashuvlar yordamida mazkur sohaning nazariy va amaliy imkoniyatlarini kengaytirish istiqbollari ochilmoqda. Xulosa qilib aytganda, psixologiya va tasviriy san’at uyg‘unligi inson ruhiyatini chuqur anglash, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va estetik didni shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vundt V. Osnovy fiziologicheskoy psixologii. Sankt-Peterburg: Piter, 1902.
2. Freud S. Psixologiya iskusstva. Moskva: AST, 2006.
3. Vygotskiy L.S. Psixologiya iskusstva. Moskva: Iskusstvo, 1968.
4. Qodirov A. Tasviriy san'at va psixologiya: nazariy va amaliy muammolar. Toshkent: O'zR FA, 2011.
5. Kramer E., Rubin J.A. Art Therapy: An Introduction. New York: Routledge, 2017.
6. Jo'rayev M. Bolalar psixologiyasi va tasviriy san'at. Toshkent: Fan, 2015.